

SNJEŽANA BRKIĆ¹

E-mail: snjezana.brkic@efsa.unsa.ba

IVANA POPOVIĆ – PETROVIĆ²

E-mail: ivanapp@ekof.bg.ac.rs

TRGOVINSKA SPECIJALIZACIJA BOSNE I HERCEGOVINE NA BILATERALNOM NIVOU NA PRIMERU TRGOVINE SA HRVATSKOM I SRBIJOM*

TRADE SPECIALIZATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA AT THE BILATERAL LEVEL IN ITS TRADE WITH CROATIA AND SERBIA

JEL KLASIFIKACIJA: F10, F13, F14, F15

1 Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu

2 Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu

* Ovaj rad predstavlja rezultat rada na projektu „Uloga savremenih metoda menadžmenta i marketinga u unapređenju konkurentnosti preduzeća u Srbiji u procesu njene integracije u Evropsku uniju“ (broj 179062) koji Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu realizuje za Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Srbije.

APSTRAKT:

Rad se bavi analizom trgovinskih performansi i specijalizacije Bosne i Hercegovine (BiH) na bilateralnom nivou. Cilj rada je da se utvrde i uporede obrasce inter- i intra-industrijske specijalizacije BiH u trgovini sa njenim glavnim regionalnim partnerima Hrvatskom i Srbijom u periodu 2008-2016. godine, kako bi se sagledala pozicija zemlje na datim tržištima. U tu svrhu korišćeni su pokazatelji trgovinskih performansi, indeks otkrivenih komparativnih prednosti, Grubel-Lloydov indeks intra-industrijske trgovine i klasifikacija industrija po faktorskoj intenzivnosti. Istraživanje je pokazalo da se u regionu nastavila intenzivna trgovina i nakon istupanja Hrvatske iz CEFTA 2006, s tim da je značaj Srbije za spoljnu trgovinu BiH, posebno za uvoz, u odnosu na Hrvatsku znatno porastao. Rezultati istraživanja ukazali su na stabilne i u izvesnoj meri slične obrasce trgovinske specijalizacije BiH sa obe zemlje, uz dominaciju inter-industrijske specijalizacije. Ujedno je utvrđeno da je još uvek prisutna tradicionalna struktura kako inter-industrijske, tako i intra-industrijske razmene. Komparativne prednosti BiH i veći udeli intra-industrijske trgovine identifikovani su pretežno u resursno i radno intenzivnim industrijama. Izraženije prednosti BiH u smislu broja industrija sa komparativnim prednostima i faktorske intenzivnosti otkrivene su u trgovini sa Srbijom.

KLJUČNE REČI:**TRGOVINSKA SPECIJALIZACIJA, BOSNA I HERCEGOVINA, HRVATSKA, SRBIJA****ABSTRACT:**

The paper deals with the analysis of trade performances and specialization of Bosnia and Herzegovina (BiH) at the bilateral level. The aim of the paper is to determine and to compare pattern of inter- and intra-industry specialization of BiH in trade with its main regional partners Croatia and Serbia in the period 2008-2016, in order to determine the country's position at the given markets. For that purpose several indicators have been applied, such as indicators of trade performances, revealed comparative advantage index, Grubel-Lloyd index of intra-industry trade and classification of industries by factor intensity. The research has indicated the continuation of an intensive trade in the region, even after Croatia's leaving CEFTA 2006. However, importance of Serbia for foreign trade of BiH, especially for the country's import, has been significantly increased compared to Croatia. The results of trade structure analysis have showed stable and relatively similar trade specialization patterns of BiH in trade with both countries, with prevalence of inter-industry specialization. At the same time the presence of traditional structure of both inter- and intra-industry trade has been still discovered. Comparative advantages of BiH and higher shares of intra-industry trade are identified mostly in resource-based and labor-intensive industries. Stronger advantages by number of industries and factor intensity have been found in trade of BiH with Serbia.

KEY WORDS:**TRADE SPECIALIZATION, BOSNIA AND HERZEGOVINA, CROATIA, SERBIA**

1. UVOD

Trgovinska specijalizacija odražava proizvodnu strukturu ekonomije. Karakteristike obrasca trgovinskih tokova do kojih dolazimo analizom različitih tipova trgovinske specijalizacije pružaju informaciju o konvergenciji proizvodne strukture date ekonomije i strukture njenih trgovinskih partnera, o konkurentnosti pojedinih industrija, te, u krajnjoj liniji, upućuju na položaj zemlje u međunarodnoj trgovini. Zavisno od pravca trgovinskih tokova i osnove na kojoj se ti tokovi zasnivaju, trgovinsku liberalizaciju možemo posmatrati kao izvoznu i/ili uvoznju, te inter- ili intra-industrijsku specijalizaciju.

U ovom radu prezentirani su rezultati analize inter- i intra-industrijske trgovinske specijalizacije Bosne i Hercegovine (BiH) na bilateralnom nivou – sa dva glavna trgovinska partnera iz regiona, Hrvatskom i Srbijom. Istraživanje je obuhvatilo utvrđivanje i upoređivanje trgovinskih obrazaca u odnosima BiH sa navedenim zemljama, te otkrivanje eventualnih varijacija u tim obrascima u posmatranom devetogodišnjem periodu (2008-2016.).

Krajnji cilj je da se identifikuju industrije u kojima BiH kontinuirano ima prednosti u bilateralnoj trgovini, ili industrije koje imaju potencijal da te prednosti razviju, te na taj način sagleda konkurentnost odnosno pozicija BiH u trgovini sa posmatranim zemljama. U tu svrhu, pored kraćeg osvrta na trgovinske performanse BiH, poput obima, kretanja i strukture izvoznih i uvoznih tokova, analiza je u svom prvom delu usmerena na identifikovanje industrija sa komparativnim prednostima BiH, pri čemu je korišćen indeks inter-industrijske trgovinske specijalizacije – Balassina RCA indeks prilagođen za primenu u bilateralnoj trgovini. Drugi deo analize obuhvatio je merenje i upoređivanje godišnjeg intenziteta intra-industrijske trgovine BiH sa dve zemlje, za sve industrije ukupno i po pojedinim industrijama, korišćenjem Grubel-Lloydovog indexa u agregatnoj i u standardnoj formi.

2. TEORIJSKA RAZMATRANJA

Trgovina se uopšteno, bilo da je spoljna ili unutrašnja, zasniva na podeli rada i specijalizaciji. Kad je reč o spoljnoj trgovini, ona može proizaći iz specijalizacije u proizvodima različitih industrija, ili iz specijalizacije u proizvodima unutar iste industrije, usled čega razlikujemo inter-industrijsku specijalizaciju i trgovinu od intra-industrijske specijalizacije i trgovine³.

U ranim 30-im godinama XX veka pojedina istraživanja (Taussig⁴, Haberler⁵) dala su prve naznake o postojanju dve komponente međunarodne trgovine, zasnovane na dva različita tipa specijalizacije. Kasnija teorijska razmatranja i empirijska istraživanja jasno će diferencirati tzv. inter-industrijsku od intra-industrijske međunarodne trgovine odnosno inter-industrijsku od intra-industrijske specijalizacije.

3 Trgovinska specijalizacija obuhvata specijalizaciju ponude (izvoznju specijalizaciju) i specijalizaciju tražnje (uvoznju specijalizaciju), pri čemu se obe mogu pojaviti između sektora i unutar njih. Glejser, Gossens and Eede (1982.), str. 363.

4 Taussig (1931.), str. 1-499.

5 Haberler (1933.), str. 1-422.

Inter-industrijska trgovina predstavlja međunarodnu trgovinu različitim vrstama proizvoda – izvoz i uvoz zemlje koja trguje, sastoje se od proizvoda različitih industrija. Ovaj vid međunarodne trgovine zasniva se na inter-industrijskoj specijalizaciji koja predstavlja izveznu specijalizaciju zemlje u pojedinim čitavim industrijama u kojima zemlja ima komparativnu prednost, a uveznu specijalizaciju u industrijama u kojima ima komparativni nedostatak. Na taj način specijalizacija stvara različitu strukturu izvoza i uvoza jedne zemlje.

Teorijska osnova inter-industrijske trgovine nalazi se u konvencionalnim teorijama međunarodne trgovine u čijoj osnovi je izvorni zakon komparativnih prednosti zasnovan isključivo na razlikama u relativnim troškovima odnosno faktorima na strani ponude. Konvencionalne teorije – klasične i neoklasične – temeljnim razlogom za međunarodnu trgovinu smatraju komparativne prednosti u statičkom smislu, bilo da one potiču od razlika u relativnoj produktivnosti rada (teorija komparativnih prednosti D. Ricarda) ili razlika u relativnoj snabdevenosti zemalja tradicionalnim faktorima proizvodnje (teorija faktorske raspoloživosti E. Heckschera i B. Ohlina).

Za razliku od inter-industrijske, intra-industrijska specijalizacija podrazumeva viši stepen specijalizacije proizvođača u okviru iste industrije tj. proizvodnju jednog ili manjeg broja varijeteta određenog proizvoda, kako bi se prosečni troškovi zadržali na niskom nivou⁶. Strukture izvoza i uvoza na taj način postaju međusobno sve sličnije. Na intra-industrijskoj specijalizaciji zasnovan je fenomen intra-industrijske trgovine (IIT). Intra-industrijska trgovina predstavlja takvu vrstu trgovine pri kojoj se proizvodi iste klasifikacije istovremeno nalaze u strukturi izvoza i u strukturi uvoza zemalja koje trguju. Jednostavnije rečeno, IIT predstavlja međunarodnu trgovinu proizvodima iste industrije.

Objašnjenje fenomena IIT zasnovano je na više teorijskih koncepata i modela, prevažno onih koji se svrstavaju u modernu teoriju međunarodne trgovine i u čijoj osnovi su nesavršena konkurencija, rastući prinosi i proizvodna diferencijacija. Začetke savremenog objašnjenja IIT nalazimo već u prvim modernim teorijama međunarodne trgovine – Linderovom konceptu sličnosti tražnje i Vernonovoj teoriji životnog ciklusa proizvoda. Prve “prave” modele IIT zasnovane na rastućim prinosima i proizvodnoj diferencijaciji konstruisali su Paul Krugman⁷ i Kevin Lancaster⁸. Modeliranje IIT uključuje takođe i diferenciranje njene horizontalne i vertikalne komponente koje proističe iz postojanja dva tipa proizvodne diferencijacije. Horizontalno diferencirani proizvodi su zapravo različiti varijeteti jednog proizvoda, a vertikalno diferencirani proizvodi odražavaju različit kvalitet istog varijeteta⁹.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Za analizu različitih tipova trgovinske specijalizacije koriste se različiti trgovinski pokazatelji. Kao pokazatelj inter-industrijske specijalizacije i trgovine u ovom istraživanju kori-

6 Grimwade (2000.), str. 282.

7 Krugman (1979.), str. 469-479.

8 Lancaster (1980.), str. 151-175.

9 Greenaway i Milner (2003.), str. 3.

šćen je indeks otkrivenih komparativnih prednosti modifikovan za primenu u bilateralnoj trgovini. Za intra-industrijsku trgovinu i specijalizaciju korišćen je Grubel-Lloydov indeks.

Originalni Balassin indeks otkrivenih komparativnih prednosti (*RCA – revealed comparative advantages*)¹⁰ odražava relativnu izvoznu strukturu, te se računa kao odnos udela izvoza određenog proizvoda u ukupnom izvozu zemlje prema udelu svetskog izvoza tog proizvoda u ukupnom svetskom izvozu. Najčešće se koristi za utvrđivanje komparativnih prednosti na globalnom nivou. Kako bi se fokus mogao usmeriti na specifično tržište, za potrebe ovog istraživanja korišćen je bilateralni RCA indeks. Bilateralni RCA indeks, ili sektorski bilateralni indeks trgovinskog intenziteta u izvozu (*SBTX – Sectoral-Bilateral Trade Intensity in Exports*) kako ga pojedini autori nazivaju¹¹, pokazuje koji sektori (industrije) posmatrane zemlje relativno najviše izvoze u bilateralnoj trgovini sa određenim njenim trgovinskim partnerom. Indeks se izražava sledećom formulom¹²:

$$SBTX_{ijk} = \frac{\frac{X_{ijk}}{\sum_i X_{ijk}}}{\frac{X_{ij}}{\sum_i X_{ij}}} \quad (1)$$

$SBTX_{ijk}$ – izražena komparativna prednost zemlje j u proizvodu i u trgovini sa zemljom k ; X_{ijk} – izvoz proizvoda i zemlje j u zemlju k ; $\sum_i X_{ijk}$ – izvoz zemlje j u zemlju k ; X_{ij} – ukupan izvoz proizvoda i zemlje j ; $\sum_i X_{ij}$ – ukupan izvoz zemlje j ;

Vrednosti indeksa su ne-negativne i kreću se u intervalu od 0 do $+\infty$. Neutralna "tačka" sa stanovišta komparativnih prednosti je vrednost indeksa 1. Za vrednosti $SBTX > 1$, zemlja ima komparativnu prednost u datom proizvodu, a za vrednosti $0 \leq SBTX < 1$ komparativni nedostatak. Što je veća vrednost indeksa, to je jača prednost u datom proizvodu, i obrnuto. Navedeni indeks naziva se još i „izvozni indeks otkrivenih komparativnih prednosti”, budući da se sve varijable u formuli odnose na izvoz.

Za merenje udela IIT primenjena je najpopularnija mera IIT –standardni nekorigovani Grubel-Lloydov indeks¹³. Indeks meri intenzitet IIT unutar određene industrije na bilateralnom nivou (između dve zemlje) ili između jedne zemlje i grupe zemalja, za jednu godinu.

$$GL_{ij} = \frac{(X_{ij} + M_{ij}) - |X_{ij} - M_{ij}|}{X_{ij} + M_{ij}} \quad (2)$$

$$0 \leq GL_{ij} \leq 1 \quad (3)$$

10 Balassa (1965.), str. 106.

11 Seymen, Gümüstekin (2012.), str. 8.

12 Pojedini autori koriste ovu formulu za analizu regionalne orijentacije trgovine neke zemlje. Mikić i Gilbert (2009.), str. 78.

13 Grubel i Lloyd (1975.), str. 21.

GL_{ij} – standardni Grubel-Lloydov indeks (udeo IIT) za datu industriju i zemlje j ; X_{ij} – izvoz industrije i zemlje j u drugu zemlju ili region; M_{ij} – uvoz industrije i zemlje j iz druge zemlje ili regiona;

Ako indeks ima vrednost 1, postoji potpuno preklapanje izvoza i uvoza date industrije, te je sva trgovina u datoj industriji intra-industrijskog tipa. Ako indeks ima vrednost 0, to znači da je ili izvoz, ili uvoz jednak 0, pa je spoljna trgovina date industrije u celosti inter-industrijska trgovina. Veća vrednost indeksa, ako se koristi kao pokazatelj međunarodne konkurentnosti, odražava dominaciju dvosmerne trgovine i ukazuje na otvorenost i konkurentnost date industrije¹⁴.

Grubel-Lloydov indeks (G-L indeks) može se iskazati zbirno tj. sabrati po industrijama i na taj način izračunati G-L indeks za zemlju u celini tzv. agregatni G-L indeks.

$$GL_j = \frac{\sum_i (X_{ij} + M_{ij}) - \sum_i |X_{ij} - M_{ij}|}{\sum_i (X_{ij} + M_{ij})} \quad (4)$$

GL_j – agregatni G-L indeks (agregatni udeo IIT) za sve industrije zemlje j ;

Industrije u kojima su identifikovane komparativne prednosti i najveći prosečni udeli IIT takođe su razvrstane prema faktorskoj intenzivnosti u skladu sa Yilmazovom klasifikacijom¹⁵, kako bi se dobila dodatna informacija o “kvalitetu” strukture trgovinskih tokova. Radi potpunijeg uvida u karakteristike trgovine BiH sa Hrvatskom i Srbijom, analiza trgovinske specijalizacije je dopunjena izračunavanjem nekoliko pokazatelja trgovinskih performansi kao što su relativno učešće tih zemalja u izvozu odnosno uvozu BiH, relativno učešće pojedinih industrija u izvozu BiH na navedena tržišta, pokrivenost uvoza izvozom.

Svi opisani indeksi računati su za svaku godinu i/ili kao prosek za celi period, na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH razvrstanih po industrijama definisanim kao odseci Standardne međunarodne trgovinske klasifikacije (dvocifreni nivo SITC rev. 4).

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1. Intra-CEFTA trgovina

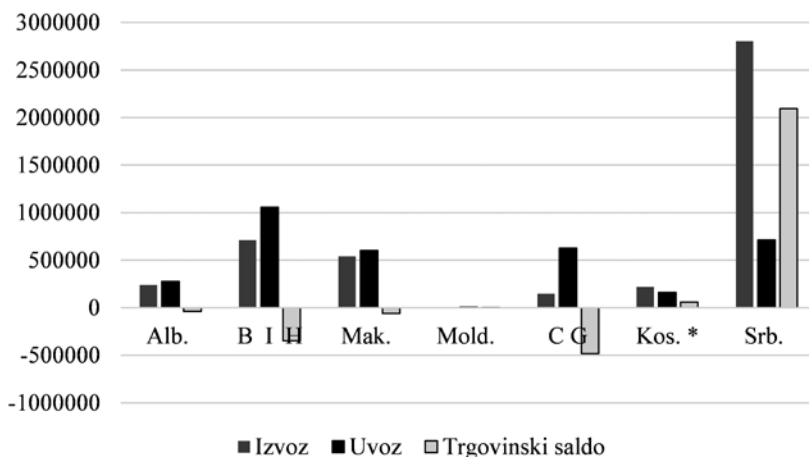
Polaznu ideju za ovako regionalno određeno istraživanje trgovine, sa posebnim osvrtom na trgovinsku specijalizaciju, autorima su pružile informacije o kontinuiranom povećanju trgovine u okviru CEFTA 2006, tokom niza godina. Tri države ostvaruju visok nivo međusobne razmene, koji se u pogledu vrednosti razmene nije smanjivao ni nakon učlanjenja Hrvatske u Evropsku uniju (EU).

14 Brkić (2012.), str. 137.

15 Yilmaz (2003.), str. 19.

Najveći izvoz u regionu, prema podacima za 2016. godinu, ostvaruje Srbija, sa blizu tri milijarde EUR izvoza, a zatim Bosna i Hercegovina (BiH), sa preko 700 miliona EUR. Srbija gotovo polovinu svog izvoza u regionu, u vrednosti od preko milijardu EUR, usmerava upravo ka BiH.¹⁶ Bosna i Hercegovina je najveći uvoznik u regionu, sa preko milijardu EUR uvoza, a u odnosu na ostale zemlje regiona, uglavnom najviše uvozi iz Srbije. Prema vrednosti uvoza, sledi Srbija, koja je 2016. godine uvezla preko 700 miliona EUR, a više od polovine te vrednosti uvezeno je upravo iz Bosne i Hercegovine.¹⁷

► GRAFIKON 1. IZVOZ, UVOZ I SALDO INTRA-CEFTA RAZMENE U 2016. GODINI (U 000 EUR)

Skraćenice: Alb.–Albanija, BiH–Bosna i Hercegovina, Mak.–Makedonija, Mold.–Moldavija, CG–Crna Gora, Srb.–Srbija, Kos.*–Kosovo*;

Izvor: Sajt CEFTA, Internet, www.cefta.int/newsletter/ (10.11.2017.)

Zemlje Jugoistočne Evrope, među kojima većinu čine upravo zemlje potpisnice CEFTA 2006, usvojile su 2013. godine Strategiju za Jugoistočnu Evropu 2020 (*South East Europe 2020 Strategy – SEE 2020*).¹⁸ Rezultati koji se očekuju nakon primene ove strategije treba da omoguće poboljšanje uslova života u Regionu, prvenstveno stvaranjem novih radnih mesta. Da bi se to postiglo, Strategija je definisana sa više aspekata, tematski grupisanih u pet stubova. Stub koji predstavlja mere koje bi najviše trebalo da doprinesu napretku Regiona jeste prvi stub pod nazivom Integrirani rast (*Integrated Growth*). Ovakav rast se postiže primenom politika koje će unaprediti trgovinu i investicije. Dakle, najviše se očekuje upravo od povećanja trgovine, a dosadašnje iskustvo intra-CEFTA trgovine, ukazuje na njenu stalno rastuću vrednost.

16 Internet, www.cefta.int/newsletter/10.11.2017.

17 Ibidem.

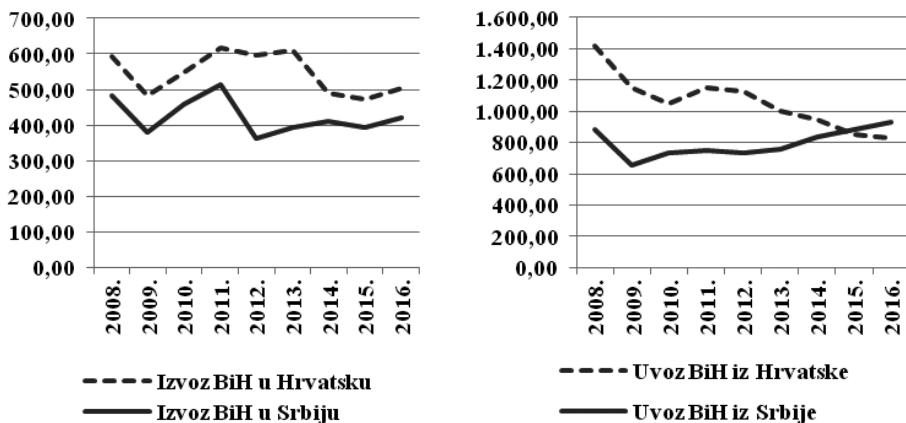
18 OECD (2016), *Competitiveness in South East Europe: A Policy Outlook*, Competitiveness and Private Sector Development, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264250529-en>, pp. 33-34.

4.2. Trend i struktura trgovine BiH sa Hrvatskom i Srbijom

Bosna i Hercegovina najveći deo svoje robne razmene sa svetom (61% robnog izvoza i 51% robnog uvoza) obavlja sa pet zemalja – Hrvatskom, Italijom, Nemačkom, Slovenijom i Srbijom. Među njima, Hrvatska i Srbija su dva glavna regionalna trgovinska partnera sa kojima, uzeto ukupno, BiH u posmatranom periodu ostvaruje oko 1/4 robnog izvoza i uvoza¹⁹. Hrvatska je najznačajniji spoljnotrgovinski partner za BiH, sa prosečnim učešćem u spoljnoj trgovini BiH od 13,8%. Na četvrtom mestu je Srbija sa prosečnim učešćem od 10,0%.²⁰

Izvoz iz BiH u Srbiju i Hrvatsku kretao se gotovo paralelno, beležeći pri tome značajnije varijacije – nagli pad u 2009. i 2012. godini kod Srbije odnosno u 2009. i 2014. godini kod Hrvatske, ali značajan rast u 2011. godini i postepen rast 2014-2016. godine za obe zemlje. Kod uvoza je situacija potpuno drugačija. Nakon 2012. odnosno 2013. godine (kada Hrvatska istupa iz CEFTA 2006 i postaje članica EU) uvoz iz Hrvatske se smanjuje, dok uvoz iz Srbije raste i od 2015. godine premašuje uvoz iz Hrvatske. (Grafikon 2.)

▶ GRAFIKON 2. IZVOZ I UVOZ BIH IZ HRVATSKE I SRBIJE, MIL EUR

Izvor: Priredili autori na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Vrednost uvoza BiH je konstantno veća od vrednosti izvoza, usled čega je saldo robne razmene BiH sa navedenim zemljama iz godine u godinu negativan. Pokrivenost uvoza izvozom u trgovini sa Srbijom rasla je do 2011. godine čak do nivoa od 68%, da bi se od tada počela smanjivati do svega 45% u 2016. godini. Uvoz iz Hrvatske je 2008. godine 42% bio pokriven izvozom, ali je pokrivenost uvoza kontinuirano rasla do nivoa od 61% u 2013. godini i u 2016. godini (u 2013. i 2014. godini zabeležen je pad do nivoa od 52 odnosno 55%). (Dodatak Tabela 1.)

19 Prosečno 24,6% robnog izvoza i 24,1% robnog uvoza.

20 Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH.

Na hrvatsko tržište, posmatrano prosečno, najviše su se izvozili proizvodi iz radno intenzivnih industrija, te resursnih industrija²¹. Pet glavnih izvoznih grupa po prosečnom tržišnom učešću su obojeni metali (dominantno učešće sa 15,5%), električna energija, nafta i naftni derivati, proizvodi od metala (ostali), i nameštaj i delovi, čije ukupno prosečno učešće iznosi 47,9%.²² Proizvodne grupe na listi „top 10” po prosečnom učešću u izvozu BiH na tržište Srbije su uglavnom resursno zasnovane, te radno intenzivne grupe²³. Na listi prvih pet, čije prosečno izvozno učešće zajedno iznosi 53,7%, nalaze se proizvodne grupe: kameni ugalj, koks i briketi (dominantna grupa sa pojedinačnim prosečnim učešćem u izvozu od 15,7%), električna energija, gvožđe i čelik, nafta i naftni derivati, i pluta i drvo.²⁴

Postoji značajna sličnost kod izvozne robne strukture BiH u trgovini sa Hrvatskom i Srbijom – sedam od deset glavnih izvoznih proizvodnih grupa je identično, a uglavnom se radi o sirovinama i poluproizvodima, te električnoj energiji: pluta i drvo, električna energija, nafta i naftni derivati, papir, karton, proizvodi od celuloze, gvožđe i čelik, proizvodi od metala, razni gotovi proizvodi.

4.3. Obrazac bilateralnih otkrivenih komparativnih prednosti BiH

Primena RCA indeksa zasnovanog samo na izvozu (u daljem tekstu: SBTX), otkrila je komparativne prednosti BiH u manjem broju industrija u odnosu na broj industrija sa komparativnim nedostacima, što je u skladu sa teorijskim postavkama. Veći broj industrija sa komparativnim prednostima BiH evidentiran je u trgovini sa Srbijom – u proseku 31 industrija, što je gotovo polovina od ukupnog broja industrija u kojima postoji bilateralna razmena, dok su u trgovini sa Hrvatskom registrovane prosečno 24 industrije. Broj proizvodnih grupa sa komparativnim prednostima BiH u trgovini sa obe zemlje nije se značajnije menjao tokom čitavog posmatranog perioda. U odnosu na početak perioda, u poslednjoj godini broj takvih industrija se u izvesnoj meri smanjio na tržištu Hrvatske, dok je na tržištu Srbije zabeležio porast. Broj industrija sa najizraženijim komparativnim nedostacima ($0 \leq \text{SBTX} < 0,10$) kod Hrvatske se kretao u intervalu od 8 do 12, a sa Srbijom u intervalu od 6 do 11. (Dodatak Tabela 2.)

Na tržištu Hrvatske najčešće se u posmatranom periodu pojavljuje sledećih 18 proizvodnih grupa sa komparativnim prednostima BiH (od prosečno 24 grupe sa prednostima): 04, 05, 08, 09, 11, 25, 27, 33, 35, 53, 55, 57, 58, 62, 63, 64, 66, 68²⁵. Uglavnom se radi o resursno intenzivnim i radno intenzivnim industrijama, te kapitalno intenzivnim industrijama. (Dodatak Tabela 4.)

21 “Top 10” – poređano prema nivou prosečnog učešća u izvozu BiH u Hrvatsku u periodu 2008-2016., od najvišeg ka najnižem: SITC odseci 68, 35, 33, 69, 82, 24, 67, 64, 66, 89.

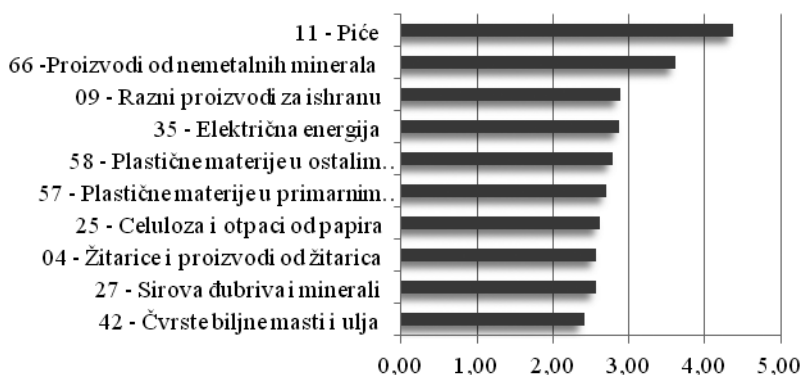
22 Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH.

23 “Top 10” – poređano prema nivou prosečnog učešća u izvozu BiH u Srbiju u periodu 2008-2016., od najvišeg ka najnižem: SITC odseci 32, 35, 67, 33, 24, 69, 64, 28, 89 i 54.

24 Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH.

25 Detaljna struktura Standardne međunarodne trgovinske klasifikacije (SITC Rev. 4) dostupna je na <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=28>.

▶ **GRAFIKON 3. PROIZVODNE GRUPE SA NAJVEĆIM KOMPARATIVNIM PREDNOSTIMA BIH U TRGOVINI SA HRVATSKOM**

Izvor: Priredili autori na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Najizrazitije komparativne prednosti BiH su u proizvodnim grupama²⁶: piće (prosečan SBTX=4,37), proizvodi od nemetalnih minerala (prosečan SBTX=3,61), razni proizvodi za ishranu, električna energija, plastične materije, celuloza i otpaci od papira, žitarice i proizvodi od žitarica, sirova đubriva i minerali, i čvrste biljne masti i ulja. (Grafikon 3. i Dodatak Tabela 3.) Većina navedenih grupa, izuzev električne energije, nije među najznačajnijim industrijama po izvoznom učešću. U nekim grupama kao što su meso i mesne prerađevine, mlečni proizvodi i jaja, ribe i prerađevine, čvrste biljne masti i ulja, te razni gotovi proizvodi, došlo je nakon 2013. godine do gubljenja prednosti BiH na hrvatskom tržištu.

Obrasci komparativnih prednosti BiH u trgovini sa Srbijom prema SBTX indeksu izuzetno su slični iz godine u godinu – među industrijama sa otkrivenim komparativnim prednostima se uglavnom pojavljuje istih 27 industrija: 00, 01, 02, 03, 04, 05, 07, 08, 09, 11, 12, 22, 24, 25, 32, 33, 35, 53, 54, 57, 58, 59, 62, 64, 66, 67, 87. Komparativne prednosti BiH na ovom tržištu su uglavnom u resursnim industrijama, te u izvesnoj mjeri u kapitalno intenzivnim industrijama i industrijama intenzivnim istraživanjem i razvojem. (Dodatak Tabela 5.)

26 Poređano po prosečnim vrednostima SBTX indeksa, od najviših ka najnižim.

► **GRAFIKON 4. PROIZVODNE GRUPE SA NAJVEĆIM KOMPARATIVNIM PREDNOSTIMA BIH U TRGOVINI SA SRBIJOM**

Izvor: Priredili autori na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

Najviši prosečni SBTX indeksi su u proizvodnim grupama²⁷: kameni uglj, koks i briketi (prosečan SBTX=6,41), uljano semenje i plodovi (prosečan SBTX= 6,40), stočna hrana, žive životinje, ribe i prerađevine, kafa, čaj, kakao, začini, gas²⁸, celuloza i otpaci od papira, električna energija i hemijske materije i proizvodi. (Grafikon 4. i Dodatak Tabela 3.) Među navedenim grupama najveći značaj za izvoz imaju kameni uglj i koks (prosečno 15,73%) i električna energija (prosečno 11,99%), dok učešće ostalih proizvodnih grupa u izvozu pojedinačno ne prelazi 1,5%. Tokom poslednjih nekoliko godina BiH je na tržištu Srbije stekla komparativnu prednost u mlečnim proizvodima i jajima, proizvodima za bojenje i štavljenje, plastičnim materijama, naučnim i kontrolnim instrumentima, a izgubila prednost u sirovim đubrivima i mineralima, plinu, kancelarijskim mašinama.

Između obrazaca komparativnih prednosti BiH u trgovini sa Hrvatskom i Srbijom sreće se određena sličnost – postoji 15 identičnih proizvodnih grupa sa komparativnim prednostima BiH u trgovini sa obe zemlje, koje se učestalo pojavljuju u čitavom posmatranom periodu, a radi se o sledećim: 04, 05, 08, 09, 11, 24, 25, 33, 35, 53, 57, 58, 62, 64, 66.

4.4. Intra-industrijska trgovina BiH

Najveći deo razmene BiH sa Hrvatskom i Srbijom je inter-industrijskog karaktera, dok je prosečno oko 40% intra-industrijska razmena (mereno agregatnim G-L indeksom). Prosečan udeo IIT u trgovini sa navedenim zemljama manji je od prosečnog udela IIT u ukupnoj trgovini BiH koji je u posmatranom periodu iznosio 0,50²⁹.

Intenzitet IIT BiH sa Hrvatskom se postepeno povećavao uz izvesne varijacije tokom posmatranog perioda, te je sa nivoa od 0,33 u 2008. godini dostigao nivo od 0,45 u

27 Poređano po prosečnim vrednostima SBTX indeksa, od najviših ka najnižim.

28 U ovom proizvodu BiH poslednjih godina gubi komparativnu prednost.

29 Videti Dodatak Tabela 6.

2016. godini (prosečno 0,42 u čitavom periodu). Intenzitet IIT sa Srbijom pokazuje veće oscilacije nego intenzitet sa Hrvatskom, a u 2016. godini je na nivou od 0,40 (prosečno 0,41 u čitavom periodu) za razliku od početka perioda kada je bio na nivou od 0,50. (Dodatak Tabela 6.)

Analiza IIT sa Hrvatskom po industrijama pokazala je dominaciju inter-industrijske trgovine u nešto manje od dve trećine od ukupnog broja industrija u kojima je zabeležena međusobna razmena. Broj industrija u kojima preovladava IIT ($GL > 0,50$) za čitav period u proseku iznosi 26 industrija. (Dodatak Tabela 7.) Pri tome se najveća IIT pojavljuje kod proizvoda koji su u velikoj meri radno intenzivni ili resursno intenzivni. (Dodatak Tabela 4.) Najveći prosečni udeo IIT (prosečni G-L indeksi u grupi 0,76 do 1,00) u razmeni između BiH i Hrvatske tokom posmatranog perioda pojavljuje se u sledećim industrijama: 05 – Povrće i voće ($GL=0,89$); 63 – Proizvodi od plute i drva ($GL=0,87$); 64 – Papir, karton, proizvodi od celuloze; 89 – Razni gotovi proizvodi; 69 – Proizvodi od metala, ostali; 62 – Proizvodi od kaučuka; 52 – Anorganski hemijski proizvodi; 78 – Drumska vozila. (Dodatak Tabela 3.)

Analiza IIT sa Srbijom po industrijama pokazala je da među 64 industrije u kojima je registrovana trgovina između BiH i Srbije, IIT dominira u prosečno 23. (Dodatak Tabela 8.) Najveći prosečni G-L indeksi zabeleženi su u sledećim industrijama: 05 – Povrće i voće ($GL=0,85$); 02 – Mlečni proizvodi i jaja ($GL=0,82$); 67 – Gvožđe i čelik; 27 – Sirova đubriva i minerali; 59 – Hemijske materije i proizvodi, nespomenuti. (Dodatak Tabela 3.) Dominantna IIT se najviše pojavljuje u industrijama koje su radno-intenzivne, zatim u resursno intenzivnim industrijama i industrijama koje su intenzivne istraživanjem i razvojem. (Dodatak Tabela 5.)

5. ZAKLJUČAK

Analiza bilateralne razmene BiH sa Hrvatskom i Srbijom, motivisana je prvenstveno novijim podacima o povećanju obima razmene između zemalja potpisnica CEFTA 2006, uključujući i podatke za Hrvatsku do 2013. godine, kada je postala članica EU. Iznenadjuća je činjenica da intra-CEFTA trgovina nije smanjena ni nakon te 2013. godine, već je celokupan period do 2016. godine obeležen kontinuiranim porastom vrednosti intra-CEFTA trgovine.

Posmatrano sa stanovišta BiH, trgovina sa njena dva glavna regionalna partnera se značajno promenila nakon 2013. godine u smislu povećanja značaja Srbije u spoljnoj trgovini BiH, posebno u smislu rasta uvoza iz Srbije u odnosu na uvoz iz Hrvatske. Trgovinske performanse BiH posmatrane kroz veličinu trgovinskog deficita i pokrivenost uvoza izvozom takođe su se promenile. Dok je sa Hrvatskom deficit smanjen odnosno pokrivenost uvoza izvozom porasla, sa Srbijom je došlo do izrazitog povećanja trgovinske neravnoteže, na teret BiH. U pogledu izvozne strukture nije bilo većih promena, a otkrivena je izrazita sličnost u trgovini sa obe zemlje u čitavom posmatranom periodu, uglavnom zasnovana na visokom izvoznom učešću proizvoda resursno i radno intenzivnih industrija.

Analiza trgovinske specijalizacije BiH u trgovini sa Hrvatskom i Srbijom, ukazala je na izvesnu sličnost obrazaca komparativnih prednosti u trgovini sa obe zemlje. Analiza dinamike obrazaca specijalizacije utvrdila je njihovu stabilnost tokom posmatranog perioda odnosno odsustvo značajnijih promena. Ujedno je ukazano na, još uvek, u značajnoj meri prisutnu tradicionalnu strukturu kako inter-industrijske, tako i intra-industrijske razmene BiH. Komparativne prednosti BiH u trgovini sa obe zemlje najizrazitije su u resursno intenzivnim proizvodnim grupama, kao što su hrana i poljoprivredni proizvodi, metalne rude, kameni ugalj i koks, pluta i drvo, celuloza, sirova đubriva i minerali, te u pojedinim kapitalno-intenzivnim industrijama kao što je proizvodnja gvožđa, čelika i obojenih metala. Komparativne prednosti u proizvodnim grupama koje se smatraju ekspanzivnim i sofisticiranim – proizvodne grupe intenzivne tehnologijom i ljudskim kapitalom – otkrivaju se samo u trgovini sa Srbijom. Pri tome se, posmatrano po broju industrija sa komparativnim prednostima i njihovoj faktorskoj intenzivnosti, izraženije komparativne prednosti nalaze u trgovini BiH sa Srbijom.

U trgovini sa oba regionalna partnera otkrivena je dominacija inter-industrijske trgovine. S obzirom na postojanje sličnosti ekonomija BiH i navedenih zemalja, te značajan obim međusobne razmene, bilo je za očekivati veći intenzitet IIT uzet kao pokazatelj ekonomske konvergencije. Najintenzivnija IIT sreće se u tradicionalnim, relativno opadajućim industrijama zasnovanim na radnoj snazi (razmena sa Hrvatskom i Srbijom) i na resursima (razmena sa Srbijom).

Sagledavanje trgovinskog obrasca zemlje koristan je instrument za strateško planiranje. Rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti kao orijentir donosiocima odluka o razvojnoj strategiji i ekonomskim politikama, kako u BiH, tako i u Hrvatskoj i Srbiji.

LITERATURA

Agencija za statistiku BiH (2017), Statistička baza (dostupno na zahtev)

Balassa, B. (1965), "Trade Liberalization and 'Revealed' Comparative Advantage", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33, 99-123.

Brkić, S. (2012), *Intra-industrijska trgovina: Teorijski i empirijski aspekti*. Monografija. Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu

De Santis, R. A. (1999), "Intra-Industry Trade, Endogenous Technological Change, Wage Inequality and Welfare", *Kiel Working Paper*, No. 921

Glejser, H., Gossens, K. i Eede, V. (1982), "Inter-Industry versus Intra-Industry Specialization in Exports and Imports" *Journal of International Economics*, 12: 363-369.

Greenaway, D. i Milner, Ch. (2003), "What Have We Learned from a Generation's Research on Intra-Industry Trade?", *University of Nottingham Research Paper Series*, Research Paper 2003/44

Grimwade, N. (2000), *International Trade: New Patterns of Trade, Production and Investment*, Second Edition, London-New York: Routledge

Grubel, H. i Lloyd, P. J. (1975), *Intra-Industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*, London: The Macmillan Press

Haberler, G. (1933), *The Theory of International Trade*, London: William Hodge

Krugman, P. R. (1979), "Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade", Amsterdam: *Journal of International Economics*, 9(4): 469-479.

Lancaster, K. (1980), "Intra-Industry Trade Under Perfect Monopolistic Competition", Amsterdam: *Journal of International Economics*, 10(2): 151-175.

Mikić, M. i Gilbert J. (2009), *Trade Statistics in Policy Making: A Handbook of a Commonly Used Trade Indices and Indicators*, Revised Edition, UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP)

OECD (2016), *Competitiveness in South East Europe: A Policy Outlook, Competitiveness and Private Sector Development*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264250529-en>

Sajt CEFTA. Internet, www.cefta.int/newsletter/ [Pristupljeno: 10/11/17]

Seymen, D. i Gümüstekin B. (2012), "R&D Intensive Goods Trade and Competitiveness of Turkey in the European Union Market", *Turkish Economic Association Discussion Paper 2012/24*, <http://www.tek.org.tr>

Taussig, F. W. (1931), *Some Aspects of the Tariff Question: An Examination of the Development of American Industries under Protection*. 3rd Enlarged Edition. Harvard University Press, London: Humphrey Milford

United Nations Statistics Division (2017), *Standard International Trade Classification Rev. 4: Detailed structure and explanatory notes*. <http://unstats.un.org/unsd/cr/registry/regcst.asp?Cl=28>

Yılmaz, B. (2003), "Turkey's Competitiveness in the European Union: A Comparison with Five Candidate Countries – Bulgaria, The Czech Republic, Hungary, Poland, Romania – and the EU15", *Ezoneplus Working Paper*, 12/2003

DODATAK

► TABELA 1. UČEŠĆE SRBIJE I HRVATSKE U SPOLJNOJ TRGOVINI BiH (2008-2016.)

		2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	PROSEK
% izvoza	Srb	14,04	13,40	12,61	12,19	9,04	9,15	9,22	8,58	8,74	10,77
	Hrv	17,24	17,07	15,09	14,65	14,83	14,25	11,00	10,29	10,46	13,88
% uvoza	Srb	10,59	10,38	10,50	9,44	9,39	9,79	10,06	10,90	11,33	10,59
	Hrv	17,06	18,28	15,12	14,47	14,44	12,90	11,43	10,56	10,02	17,06
% sp. t.	Srb	11,60	11,32	11,22	10,39	9,27	9,56	9,77	10,06	10,37	10,40
	Hrv	17,11	17,90	15,11	14,53	14,57	13,38	11,28	10,46	10,19	13,84
% pokr. uvoza	Srb	54,58	57,79	62,59	68,36	49,60	51,61	49,14	44,59	45,01	53,70
	Hrv	41,61	41,81	52,00	53,62	52,89	61,06	51,58	55,29	60,91	52,31

Izvor: Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

► TABELA 2. BROJ PROIZVODNIH GRUPA SA KOMPARATIVNIM PREDNOSTIMA/NEDOSTACIMA BiH

Godina	HRVATSKA		SRBIJA	
	SBTX INDEKS		SBTX INDEKS	
	P	N	P	N
2008.	28	36 (8)	31	33 (8)
2009.	25	41 (10)	31	35 (8)
2010.	23	42 (12)	27	38 (7)
2011.	28	37 (9)	28	37 (8)
2012.	24	41 (12)	34	31 (6)
2013.	22	43 (11)	33	32 (9)
2014.	24	40 (9)	31	33 (6)
2015.	22	43 (12)	32	33 (11)
2016.	24	41 (10)	33	32 (10)
Prosek	24	41	31	33

Legenda: P – broj odseka SITC sa komparativnom prednošću BiH ($SBTX > 1$); N – broj odseka SITC sa komparativnim nedostatkom BiH ($0 \leq SBTX \leq 1$); brojevi u zagradama odnose se na odseke SITC sa najnižim SBTX indeksima ($0 \leq SBTX < 0,10$). Izvor: Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

TABELA 3. POKAZATELJI TRGOVINSKE SPECIJALIZACIJE U TRGOVINI BIH SA HRVATSKOM I SRBIJOM

RANG	HRVATSKA				SRBIJA			
	SBTX INDEKS		G-L INDEKS		SBTX INDEKS		G-L INDEKS	
	SITC ODSEK	PROSEK SBTX	SITC ODSEK	PROSEK GL	SITC ODSEK	PROSEK SBTX	SITC ODSEK	PROSEK GL
1.	11	4,3751	05	0,89	32	6,4079	05	0,85
2.	66	3,6093	63	0,87	22	6,3966	02	0,82
3.	09	2,8842	64	0,86	08	5,8380	67	0,79
4.	35	2,8741	89	0,84	00	3,7569	27	0,77
5.	58	2,7839	69	0,82	03	3,4745	59	0,77
6.	57	2,7063	62	0,79	07	3,1318	73	0,75
7.	25	2,6174	52	0,79	34	3,0556	54	0,74
8.	04	2,5714	78	0,78	25	2,7638	64	0,73
9.	27	2,5663	84	0,70	35	2,7113	63	0,71
10.	42	2,4065	35, 58, 85	0,67	59	2,5661	01, 68	0,65

Izvor: Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

TABELA 4: INDUSTRIJE SA KOMPARATIVNIM PREDNOSTIMA U TRGOVINI SA HRVATSKOM, PREMA FAKTORSKOJ INTENZIVNOSTI

TIP INDUSTRIJE	SITC ODSEK PO SBTX	SITC ODSEK PO GL
Resursno-intenzivne industrije	02, 03, 04, 05, 07, 09, 25, 27, 29, 33, 42, 56	04, 05, 06, 21, 24, 28, 29, 42
Radno-intenzivne industrije	63, 64, 66, 69	26, 63, 64, 65, 69, 81, 84, 85, 89
Kapitalno-intenzivne industrije	11, 35, 53, 55, 62, 68	35, 62, 67, 78
R&D intenzivne industrije	57, 58	51, 52, 57, 58, 72, 73, 77

Napomena: Kod SBTX su navedene industrije sa komparativnim prednostima (po prosečnim indeksima), kod GL indeksa navedene su industrije sa dominantnom IIT (po prosečnim indeksima).

Izvor: Priredili autori, prema klasifikaciji Yilmaz, 2003.

TABELA 5. INDUSTRIJE SA KOMPARATIVNIM PREDNOSTIMA U TRGOVINI SA SRBIJOM, PREMA FAKTORSKOJ INTENZIVNOSTI

TIP INDUSTRIJE	SITC ODSEK PO SBTX	SITC ODSEK PO GL
Resursno-intenzivne industrije	00, 01, 02, 03, 04, 05, 07, 08, 09, 22, 24, 25, 27, 32, 33, 34, 56	01, 02, 03, 05, 27, 33
Radno-intenzivne industrije	64, 66	26, 61, 63, 64, 66, 69, 81, 82, 89
Kapitalno-intenzivne industrije	11, 12, 35, 53, 62, 67	67, 68
R&D intenzivne industrije	54, 57, 58, 59, 75, 79, 87	54, 59, 71, 73, 75, 74, 76

Napomena: Kod SBTX su navedene industrije sa komparativnim prednostima (po prosečnim indeksima), kod G-L indeksa navedene su industrije sa dominantnom IIT (po prosečnim indeksima).

Izvor: Priredili autori, prema klasifikaciji Yilmaz, 2003.

▶ TABELA 6. BIH IIT SA HRVATSKOM, SRBIJOM I UKUPNO SA SVETOM

ZEMLJA	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	PROSEK
Hrvatska	0,33	0,37	0,45	0,40	0,43	0,43	0,45	0,45	0,45	0,42
Srbija	0,50	0,41	0,39	0,37	0,41	0,44	0,40	0,37	0,40	0,41
Svet	0,46	0,45	0,49	0,49	0,50	0,50	0,50	0,53	0,54	0,50

Izvor: Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

▶ TABELA 7. BROJ PROIZVODNIH GRUPA SA DOMINANTNOM IIT U TRGOVINI BIH SA HRVATSKOM

INTERVAL GL	BROJ PROIZVODNIH GRUPA									
	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	PROSEK
0,51-1,00	21(11)	26(12)	25(12)	24(11)	27(16)	28(17)	27(12)	26(15)	25(12)	26(12)
0,00-0,50	43	37	39	40	36	37	37	37	39	38
Ukupno	64	63	64	64	63	65	64	63	63	64

Napomena: Brojevi u zagradama odnose se na broj odseka SITC sa najvišim GL indeksima ($0,76 < GL \leq 1,00$).

Izvor: Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

▶ TABELA 8. BROJ PROIZVODNIH GRUPA SA DOMINANTNOM IIT U TRGOVINI BIH SA SRBIJOM

INTERVAL GL	BROJ PROIZVODNIH GRUPA									
	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	PROSEK
0,51-1,00	23(7)	24(10)	22(8)	23(6)	24(13)	23(9)	23(12)	22(7)	26(10)	23(9)
0,00-0,50	41	39	42	40	40	41	41	41	39	40
Ukupno	64	63	64	63	64	64	64	63	65	64

Napomena: Brojevi u zagradama odnose se na broj odseka SITC sa najvišim GL indeksima ($0,76 < GL \leq 1,00$).

Izvor: Izračun autora na osnovu podataka Agencije za statistiku BiH

